

Олена Пометун

ЗАПИТАННЯ НА УРОЦІ:
НАВІЩО?
ДО КОГО?
ЯК І ПРО ЩО?

Київ, 2019

Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що? : Метод. посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл / О. Пометун. – Київ, 2019. – 96 с.

Методичний посібник адресований вчителям різних предметів, які прагнуть розвивати критичне мислення учнів за допомогою запитань. У книзі пояснюється роль і місце запитань на сучасному уроці, подаються різні класифікації запитань, що важливими для педагогічного процесу. Висвітлюються особливості, сильні і слабкі сторони різних типів запитань, описуються методи і прийоми навчання, що базуються на різних типах запитань.

Посібник містить як загальні рекомендації щодо використання запитань, так і численні конкретні приклади їх застосування в різних ситуаціях навчання.

Буде корисним також для вихователів, викладачів коледжів і вишів, які цікавляться проблематикою розвитку критичного мислення, методистів і викладачів закладів післядипломної освіти.

*Висловлюю щирю подяку експертам
«Освітньої платформи «Критичне мислення»
за співпрацю і допомогу у підготовці видання.*

Право на видання і розповсюдження матеріалів належить авторці.
Передрук у будь-якій формі тільки з письмового дозволу
авторки посібника.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
-----------------	---

Розділ I.

НАВІЩО ВЧИТИ УЧНІВ СТАВИТИ ЗАПИТАННЯ І ВІДПОВІДАТИ НА НИХ

1. Що розуміємо під запитанням-відповіддю?	9
2. Що таке критичне мислення?	9
3. Як пов'язані розвиток критичного мислення і запитання?	12
4. Як сприяти розвитку критичного мислення за допомогою запитання?	14
5. Які є поширені помилки вчителів у процесі запитання?	19
6. На що ще потрібно зважати, ставлячи питання?	19

Розділ II.

ЯКІ ФУНКЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАКРИТИХ І ВІДКРИТИХ ЗАПИТАНЬ

1. Як «працюють» закриті й відкриті запитання?	22
2. Які запитання є фокусуючими, додатковими та оцінювальними?	25
3. Яке місце посідають закриті та відкриті запитання у структурі уроку?	30
4. Як застосувати закриті і відкриті запитання у роботі з візуальними джерелами інформації?	31
5. Як вчимо учнів ставити закриті і відкриті запитання?	33
Метод «Товсті» й «тонкі» запитання	33
Метод «Питальні слова»	37
Метод «Запитай і відгадай»	38
Метод «Банк запитань»	39
Метод «Почережні запитання»	39
Метод «Техніка формулювання запитань»	41

Розділ III.

ЩО ТАКЕ РІВНІ МИСЛЕННЯ І ЯК ВЧИТИ УЧНІВ СТАВНИТИ ЗАПИТАННЯ РІЗНИХ РІВНІВ

1. Що таке таксономія навчальних цілей і результатів?	44
2. Як ставити запитання за таксономією Б. Блума?	47
3. Які запитання може застосовувати вчитель для розвитку критичного мислення учнів?	49

4. Як навчити учнів ставити запитання різних рівнів?	53
Метод «Кубик запитань» (або «Кубик Блума»)	53
Метод «Ромашка запитань»	54
Метод «Гудзики Блума»	56
Метод «Пляжний м'ячик»	57
Метод «Запитаймо одне одного»	57
Метод «Банк запитань»	59
Метод «Питальні слова»	60
Метод «Взаємне навчання»	62
Метод «Читаємо і запитуємо»	64
Метод «Уточнюючі запитання»	64
Метод «Шість Чому»	65
Метод «Запитання Сократа»	66

Розділ IV.

ЯК ПРАЦЮВАТИ ЗІ СПІРНИМИ ЗАПИТАННЯМИ

1. Яке запитання вважаємо спірним?	69
2. Чому спірне запитання іноді називають проблемним?	69
3. Що таке дискусія у навчанні?	73
4. Як застосувати спірні запитання у навчанні ефективно?	74
Метод «Неперервна шкала думок»	75
Метод «Обмін проблемами»	76
Метод «Одна хвилина»	77
Метод «Павутиння дискусії»	77
Метод «Письмова (тиха) дискусія»	78
Метод «Письмові дебати»	79
Метод «Займи позицію»	80
Метод «Карусель»	81
Метод «Дискусія в колі»	82
Метод «Дебати»	84
Метод «Дерево рішень»	86
Метод «Карткова дискусія»	87

Додаток 1.

ЯКОЮ Є СТРУКТУРА І МЕТОДИКА (ТЕХНОЛОГІЯ) УРОКУ З РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ	88
--	----

Додаток 2.

ЯК ЗАСТОСУВАТИ ЗАПИТАННЯ У РЕФЛЕКСІЇ НА УРОЦІ	93
---	----

Навчання учнів навичок критичного мислення не вимагає від вчителя надмірних зусиль для планування уроків або спеціального обладнання чи запрошених фахівців. Насправді все, що потрібно, — це зацікавлені учні й застосування педагогом спеціальних нескладних педагогічних впливів — методів і стратегій. Серед найбільш важливих і поширених стратегій розвитку критичного мислення учнів головне місце належить запитуванню.

3. Як пов'язані розвиток критичного мислення і запитання?

Технологія розвитку критичного мислення орієнтована на запитання як основну рушійну силу мислення, що наводить учнів до їхньої власної інтелектуальної енергії. У процесі мислення саме запитання виступає його пусковим механізмом — тим сірником, що його запалює. Думка залишається живою лише за умови, що відповіді стимулюють подальші запитання.

Розвиток критичного мислення — це насамперед формування у людини вміння усвідомлювати зовнішні та внутрішні впливи на наше мислення, долати або враховувати власні обмеження.

Критично мисляча людина, приймаючи важливі рішення, зставить перед собою запитання:

- Чому я приймаю таке рішення?
- Що саме на мене вплинуло?
- Якими є інші варіанти?

Якщо ми обговорюємо з дітьми їхні рішення, ставлячи їм такі запитання, то поступово навчаємо їх ставити такі запитання перед собою, розвивати власне критичне мислення. Так ми сприяємо формуванню свідомості, що робить людину більш глибокою та незалежною.

Сьогоднішній етап життя людства характеризується зокрема й тим, що важливість запитування постійно зростає. Можливо, найкращим свідченням цього є сучасний світ високих технологій. Лідери Facebook, Amazon, Google та низки інших провідних компаній відомі як ті, хто постійно запитують: «Чому ми повинні розв'язувати це саме так?» і «Що, якщо ми спробуємо щось інше?» Це добре працює на сучасному динамічному ринку технологій, оскільки їхні добре відпрацьовані навички запитування допомагають їм аналізувати та вирішувати проблеми, адаптуватися до змін, виявляти нові можливості та спрямовувати компанії у нових напрямках. Правильне запитання часто є відправною точкою інновації.

Якщо поміркувати над значенням запитань сьогодні, можна помітити, як виникають найбільш цікаві речі навколо нас. Наприклад, численні нові додатки у наших смартфонах. Вони з'являються тільки тому, що хтось готовий поставити під сумнів статус-кво. Справжні новатори мистецтва, музики, навіть спорту часто запитують: «Чому ні?» І «Що робити?». І не треба бути Ейнштейном, щоб зрозуміти, що ця здатність до запитування сама по собі є досить класним «додатком» до мислення, і завдання вчителя допомогти учню з'ясувати, як її використовувати.

Чому варто вчитися / навчати ставити запитання?

За допомогою запитань можливо:

- знайти потрібну інформацію
- уточнити й перевірити наявну інформацію
- визначити шлях розв'язання проблеми
- побудувати дослідження і винайти щось нове, інноваційне
- прийняти обґрунтоване рішення
- змінити спосіб дії, міркування чи поведінку на більш ефективні
- розвивати власне мислення
- зацікавити іншу людину у діяльності чи у спілкуванні
- з'ясувати позицію іншої людини
- налагодити стосунки з іншими

Звісно, постановка запитань завжди була й є однією з найважливіших функцій вчителя. Традиційно вчителі використовували запитання для того, щоб оцінити засвоєння учнями поданого матеріалу. Однак використання запитань може виконувати і багато інших функцій, наприклад, зацікавити учня або надати йому допомогу в навчанні, привернувши його увагу до прогалини у знаннях чи слабкого місця у міркуваннях, підбадьорити його, надаючи можливість оригінальної відповіді на цікаве запитання, відкрити для нього нові сторони проблеми за допомогою порівняння власних думок з думками інших.

Глибинна суть будь-якого успішного уроку визначається тими запитаннями, що спонукають учнів активно працювати й робити відкриття. У контексті нашої розмови це означає, зокрема, перехід від відповідей на запитання до постановки учнями запитань для самостійного пошуку відповідей. Це вимагає від кожного вчителя сформованого вміння ставити важливі і продуктивні запитання та навчати цього учнів.

Розділ II.

ЯКІ ФУНКЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАКРИТИХ І ВІДКРИТИХ ЗАПИТАНЬ

1. Як «працюють» закриті й відкриті запитання?

Ти не отримуєш відповіді? Головна причина у тім, що ти не ставиш запитань.

Р. Бах

Найпростішим і водночас найзагальнішим підходом до дидактичної класифікації запитань є поділ їх на **закриті** і **відкриті**. У прикладі з двох запитань: 1) Сьогодні гарна погода? 2) Що ви можете сказати про сьогоднішню погоду? – перше буде закритим, а друге – відкритим. Використання обох типів запитань є важливим у навчанні.

До закритих належать запитання, що мають такі характеристики:

- відповідь на них коротка – «так» або «ні», або складається з одного речення, кількох слів;
- вони мають однозначну або одну правильну відповідь.
- тут правильна відповідь єдина, вона є беззаперечною;
- відповідь на них повідомлено в попередньому тексті (іншому джерелі знань) – вона заздалегідь відома й цілком передбачувана.

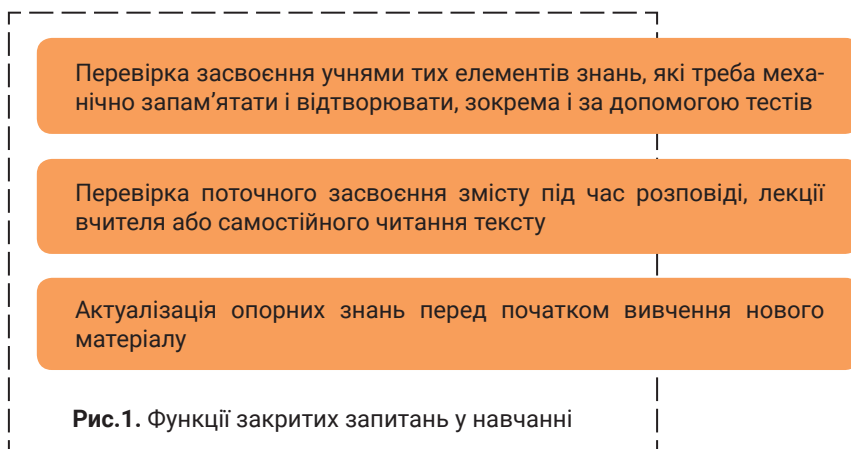
Такі запитання зазвичай починаються із запитальних слів: *Що? Де? Які факти перелічені? Хто? Що відбулось з героями? Що пише автор про...? Яким правилом маємо керуватися...? Яка є формула? Скільки буде...?* та ін.

ПРИКЛАД: *Яке найбільше місто в Україні? Які вірші Тараса Шевченка ви вивчали? Скільки грамів у кілограмі? У якому році розпочалася визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького? Як формулюється закон Ома?*

Досвід навчання педагогів на тренінгах «Освітньої платформи «Критичне мислення» свідчить, що при застосуванні таких запитань учителі почуваються найбільш комфортно і часто користуються ними, оскільки вони передбачають єдину правильну відповідь. Очевидно, що постановка закритих запитань дає змогу перевірити знання й уявлення учнів. Учителеві легко сформулювати достатню кількість таких запитань на основі опрацьованого учнями змісту і опитати значну частину школярів за короткий час. Нарешті такі запитання зазвичай нескладні для більшості дітей, адже в основному вимагають відтворення запам'ятованого матеріалу.

Безумовно у кожному предметі можна виокремити частину змісту, що має бути вивчена учнями напам'ять: дати, правила, терміни, формули тощо. Саме у цьому процесі стають у нагоді закриті запитання.

Запитання такого типу допомагають актуалізувати опорні знання учнів та перевірити увагу і розуміння ними нового матеріалу після первинного сприйняття матеріалу, перш ніж переходити до глибокого аналізу чи застосовування інших більш складних розумових операцій. Таким чином, закриті запитання виконують у навчанні важливі функції (рис.1).

Однак закриті запитання мають деякі обмеження. Вони не вимагають від учнів мислення, не розвивають їхнє мовлення. Іноді, особливо під час тестування, учні можуть навіть вгадати правильну відповідь. Переважання таких запитань на уроках поступово формує в учнів переконання, що на кожне запитання існує єдина правильна відповідь, що є люди, які «володіють» знаннями всіх відповідей, та ін., що є дуже шкідливими для критичного мислячої людини сучасного світу.

Метод «Питальні слова»

Мета методу: покращити вміння учнів ставити запитання, спираючись на питальні слова.

У якій частині уроку доречний: в основній частині під час опрацювання нової інформації.

Організація діяльності: на прохання вчителя учні складають у зошитах таблицю з двох колонок за формою, поданою нижче (таблиця 6). Під час читання чи перегляду (прослуховування) нової інформації у праву колонку вони виписують поняття, нові слова, терміни пов'язані з темою (до 10 позицій).

Після завершення первинного сприйняття інформації учні в парах уточнюють перелік записаних у правій колонці слів і заповнюють ліву колонку будь-якими питальними словами: *Що; Де; Чому; Як; Коли; Хто; Чим* тощо. Питальні слова не мають повторюватись.

Після цього учням пропонується за 5-7 хв сформулювати якомога більше запитань, складаючи по смислу слова з двох колонок. Робота може бути як індивідуальною, так і парною. Кращі запитання заслуховують.

Таблиця 6. Використовуємо питальні слова

Питальні слова	Поняття
Що	Київ
Де	Дніпро
Чому	Хрещатик
Навіщо	Україна
Як	Прапор
Коли	Верховна Рада
....

ДЛЯ ТИХ, ХТО ПРАГНЕ ЗНАТИ БІЛЬШЕ

Особливості роботи з методом у початковій, середній і старшій школі

У початковій школі кількість питань-понять обмежується 5-6. Діти починають працювати з готовою таблицею, заповненою вчителем. Головне – навчити їх ставити якомога більше запитань. Заохочують насамперед відкриті запитання, на які в тексті немає відповіді.

В основній школі учні працюють з таблицею самостійно, записуючи найбільш цікаві відкриті запитання.

У старшій школі варто пропонувати учням формулювати тільки відкриті запитання.

Завершити роботу з таблицею можна обміном запитаннями і відповідями і пошуком додаткової інформації індивідуально чи в парах. Це може бути також частиною проектної діяльності на початковій стадії роботи над проектом.

Метод «Запитай і відгадай»

Мета методу: покращити вміння учнів ставити закриті запитання, спираючись на питальні слова, поповнювати термінологічний словник учнів.

У якій частині уроку доречний: у *вступній* – це спосіб побудови запитань до понять, які вже відомі учням; у *підсумковій частині* – це спосіб перевірки розуміння учнями засвоєних понять уроку.

Організація діяльності: учитель добирає 4-5 понять, що вивчалися, виходячи з теми уроку або розділу програми, записує їх на непрозорих картках розміром із піваркушу паперу формату А4 (на одній картці – одне поняття). Потім він об'єднує учнів у малі групи – кількість груп має відповідати кількості обраних термінів.

Далі вчитель розставляє картки з написаними на них термінами поруч з кожною групою таким чином, щоб група не могла бачити свого поняття, а іншим групам його було добре видно.

Групам пропонується протягом 2-3 хвилин скласти п'ять закритих запитань (відповіді на них можуть бути тільки «так» або «ні»), які дадуть змогу кожній групі відгадати й озвучити своє поняття. Наприклад, якщо мова йде про терміни, пов'язані з вивченням історії держави в 6 класі (розділ «Давній Єгипет»), учні можуть поставити такі запитання: 1. *Це явище?* 2. *Це людина?* 3. *Чи стосується цей термін простої людини?* 4. *Чи стосується він управління державою?* 5. *Це глава держави?*

Далі вчитель організує групову взаємодію: групи обмінюються запитаннями, намагаючись відгадати своє поняття та визначити його. Група має право поставити відразу лише одне запитання, попередньо визначивши іншу групу, яка на нього відповідатиме. По черзі на запитання кожної групи відповідають всі інші групи.

ДЛЯ ТИХ, ХТО ПРАГНЕ ЗНАТИ БІЛЬШЕ

Особливості роботи з методом у початковій, середній і старшій школі

У початковій школі діяльність школярів може бути більш простою. Переважно метод застосовується на уроках мови і слугує для підготовки до вивчення частин мови. Може бути використовуваний й на інших уроках: наприклад, на уроці природознавства, коли дітям потрібно загадувати тварин або природні явища.

Учень загадує щось або когось. Учні ставлять три питання: *Що? Який? Для чого?* Він відповідає, а решта вгадують.

ПРИКЛАД: *Що?* – Овоч. – *Який?* – Червоний. – *Для чого?* – Для салату. Це помідор.